

Анатолій ВОЛОБУЄВ,
професор кафедри
кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

ОЗНАКИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ТА ЇХ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Чинний Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) в інституті співучасті в порівнянні з минулим законодавством містить новелу – поняття організованої групи як особливо кваліфікуючої обставини [1, 2]. Водночас в інституті співучасті було збережено й такі форми, як: вчинення кримінального правопорушення групою виконавців (два або більше) без попередньої змови між собою; вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб (дві або більше). Ця обставина створює проблему розмежування вказаних форм співучасті і головне – доцільність їх застосування щодо окремих класифікаційних груп злочинів.

На сьогодні кваліфікуюча ознака вчинення злочину організованою групою осіб використана при формулюванні 57 складів (статті 109, 110-2, 146, 147, 149, 150, 150-1, 159-1, 161, 176, 177, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 199, 201-1, 201-2, 201-3, 201-4, 206, 209, 224, 229, 232-1, 232-3, 240, 258-5, 262, 263-1, 278, 280, 289, 292, 302, 303, 305, 307, 308, 311, 312, 313, 321, 332, 332-1, 333, 345, 345-1, 355, 359, 368-3, 368-4, 369, 436-1, 436-2 ККУ) [3]. Примітним є те, що дана кваліфікуюча ознака була застосована не тільки щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, але й до злочинів, за вчинення яких передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років (категорія нетяжких злочинів). Однак незрозумілими є критерії, якими керувався законодавець. У порівнянні, наприклад, з 2008 роком, коли ця ознака була застосована законодавцем тільки щодо 37 складів злочинів [4, с. 104], кількість останніх збільшилася на 20. Це свідчить про посилення боротьби з організованою злочинністю кримінально-правовими засобами, що, на перший погляд, є позитивною ознакою. Але в той же час потрібно враховувати, що збільшується і навантаження на органи досудового розслідування і суди – ознаки організованості групи осіб, яка вчинила певне кримінальне правопорушення, як правило, оспорується стороною захисту в судах всіх інстанцій. І для цього нерідко є підстави. Тому, як бачиться, існує проблема балансу між обґрунтованістю наділення окремих категорій злочинів

вказаною обтяжуючою ознакою і витратами часу і сил на доказування її існування.

Потрібно зазначити, що розслідування злочинів, які були вчинені організованою групою, є більш складним у порівнянні з розслідуванням таких же злочинів, але вчинених групою осіб при відсутності ознак її організованості. Такі складності обумовлюються більш широким колом обставин, що входять у предмет доказування і докладанням значно більших зусиль для отримання відповідних джерел доказів. Зокрема, перед стороною обвинувачення завжди постає проблема розмежування, чи було вчинено злочин звичайною групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, чи організованою групою [5].

Аналіз ознак організованості групи, як форми співучасті, викладених у ч. 3 ст. 27 і ч. 3 ст. 28 ККУ, дозволяє визначити наступні ознаки організованої групи:

- 1) у складі групи має бути не менше трьох осіб;
- 2) група повинна бути стійким об'єднанням осіб;
- 3) у складі групи має бути учасник, який виконував функції організатора;
- 4) створення такого об'єднання повинно мати на меті вчинення певної множини злочинів (не менше двох) або одного злочину, але який потребує ретельної і тривалої підготовки;

- 5) злочинна діяльність членів групи має здійснюватися за єдиним узгодженим планом;

- 6) члени групи повинні здійснювати окремі призначені їм функції в механізмі вчинення запланованого злочину.

Встановлення вказаних ознак під час досудового розслідування є окремими тактичними завданнями, які для свого вирішення, як правило, потребують проведення комплексів слідчих (розшукових) дій – тактичних операцій. Ознайомлення з вироками судів у кримінальних провадженнях зазначеної категорії діє підстави для висновку, що найбільш проблемним є доказування стійкості групи, як ознаки її організованості, та наявності організатора (сторона захисту, як правило, осперює наявність таких ознак у судах всіх інстанцій). Безумовною ознакою стійкості групи є вчинення багатьох епізодів однорідних злочинів чи кількох різних злочинів стабільним складом групи протягом значного періоду часу. Так, Касаційний кримінальний суд визнав ознакою стійкості групи (оскаржувалася стороною захисту) з 4-х її членів факт вчинення нею у стабільному складі 17 епізодів таємного викрадення кабелю з колодязів кабельної каналізації протягом кількох місяців. У постанові суду було зазначено, що протягом зазначеного періоду часу члени групи підтримували тривалі стабільні відносини у зв'язку з підготовкою та вчиненням злочинів, що знайшло підтвердження у матеріалах судового розгляду [6]. У зв'язку з цим зазначимо, що ознака стійкості групи характеризує її, перш за все, як соціально-психологічне утворення (феномен) і проявляється в існуванні між членами групи сталих соціальних зв'язків. Їх проявом можуть бути періодичні зустрічі (виїзди на

п'яніки, риболовлю, святкування днів народження тощо), під час яких обговорюються плани сумісної злочинної діяльності.

Звичайно, системоутворюючим фактором сталих соціальних зв'язків є наявність і стабільність керівного ядра групи (лідера, його помічника). Тому встановлення ознаки стійкості групи нерозривно пов'язується й із встановленням організатора. Ці завдання вирішуються шляхом визначення членів групи, які виконували найменш значну функцію при вчиненні злочинів і від яких, найімовірніше, отримати правдиві свідчення. Як показує слідчо-судова практика, такі співучасники під час досудового розслідування і судового розгляду, як правило, не бажають перебирати на себе всю вину, а намагаються скористатися пом'якшуючими обставинами і можливостями, які надаються кримінальним процесуальним законодавством. Такі показання самих підозрюваних (обвинувачених) є важливим джерелом доказів про наявність стабільних соціальних зв'язків між членами організованої групи. Адже краще за них ніхто не може знати про деталі механізму підготовки і вчинення злочинів. Для отримання доказів стійкості групи при проведенні допитів потрібно прагнути встановити:

- під час яких зустрічей членів групи обговорювалися плани злочинної діяльності, розподілення ролей, обговорення подальших сумісних дій (місце, час, кількість учасників тощо);

- чи мало місце сумісне проведення часу членів групи (сумісний відпочинок, святкування днів народження, хрещення дітей, полювання, риболовля, відвідування сауни тощо), під час якого обговорювалися питання, пов'язані зі злочинною діяльністю;

- яким був характер стосунків всередині групи, хто користувався найбільшою повагою і чому, яку роль відігравав при вчиненні злочинів тощо.

Окрім допитів самих співучасників досить важливими можуть бути й допити свідків з найближчого оточення підозрюваних та інших свідків, які мають інформацію про стосунки між членами групи.

Ефективним процесуальним засобом встановлення організатора та ознак стійкості злочинної групи є судово-психологічна експертиза. Вона призначається для встановлення особливостей суб'єктного складу організованої групи, для виявлення лідера в організованій злочинній групі і місця в її структурі інших членів групи [7, с. 450]. Зокрема, така експертиза є необхідною у типовій ситуації, коли члени організованої групи дають суперечливі показання про те, хто є її лідером. Але судово-психологічна експертиза є дослідженням внутрішнього світу членів групи, що потребує її ретельної підготовки як з боку слідчого, так і з боку експерта. Потрібно зважати, що дана експертиза може бути часткою комплексного експертного дослідження, якщо виникають питання, вирішення яких потребує синтезування спеціальних знань з різних галузей науки (наприклад, психолого-психіатрична експертиза). Тому витрати часу на проведення судової експертизи розраховуються в залежності від її ступеня складності (простої складності,

середньої, складної та особливо складної) і можуть сягати кількох місяців.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що доказування ознак вчинення кримінального правопорушення організованою групою осіб є набагато складнішим в порівнянні з доказуванням, коли йдеться про звичайну групу або групу, яка діяла за попередньою змовою. Це обумовлено значно ширшим колом обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні. Фактично слідчому потрібно дослідити і належним чином зафіксувати не тільки обставини вчинення кримінального правопорушення, але й вузлові елементи формування і розвитку організованої групи як соціально-психологічного феномену. При цьому потрібно враховувати, що група осіб може набувати ознак організованості протягом досить тривалого часу. Таким чином ключовими елементами доказування є:

- залучення лідером (організатором) протягом певного часу членів групи з наміром здійснення сумісної злочинної діяльності і керування ними;
- підпорядкування членів групи певним правилам поведінки і вказівкам керівника;
- розподілення ролей між членами групи у механізмі злочинної діяльності з виділенням ролі керівника;
- наявність практики планування злочинної діяльності та виконання єдиного плану членами групи;
- стабільність персонального складу групи при вчиненні кількох кримінальних правопорушень.

Зважаючи на досить великий обсяг обставин соціально-психологічного характеру, які потребують встановлення у справах про організовані злочини, і значні витрати часу, видається доцільним використовувати дану кваліфікуючу обставину тільки до злочинів, віднесених до категорії тяжких або особливо тяжких.

Список використаних джерел:

1. Орловський Р. С. Організована група як форма співучасті. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 72. С. 393-399.
2. Вознюк А. А. Організовані форми співучасті за Кримінальним кодексом України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 97-106.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Волобуєв А. Ф., Проценко М. В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів, вчинених організованими групами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 40. С. 104-112.
5. Маськовіта М. Група осіб за попередньою змовою, група осіб та організована група: питання розмежування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 4(32). С. 145-152.
6. Постанова Касаційного кримінального суду від 14.11.2018 р. Справа № 484/1134/16-к. Провадження № 51-989 км 18. URL : https://protocol.ua/ua/vs_kks_nayavnist/
7. Герасименко О. А., Харіна Т. Г., Савкіна Т. В. Судово-психологічна експертиза за злочинами, вчиненими групою осіб. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 19. С. 445-455.